

ЗА РОЛЯТА НА ПАДЕЖА В “БЕЗПАДЕЖНИТЕ” ЕЗИЦИ

Неотдавна, може би не съвсем основателно, прецених възвръщането към историята на въпроса, дали има или няма падежи при аналитичните езици, като не особено продуктивно¹. Проведената конференция в чест на Александър Теодоров-Балан ми дава повод да се спра специално на проблема за падежните отношения и ролята им в езика, като цитирам някои показателни примери от Ал. Теодоров-Балан, без да се спирам специално на неговата добре известна теория за тези “относби” и на предизвиканите от нея дискусии.

Тук се предлага опит за разглеждане на категорията падеж от по-генерална, общосемантична позиция, а именно – за разбирането на падежа (с всичките му граматични прояви) преди всичко като възможен аспект, гледна точка или перспектива на образа на предмета на думата-име (с неговите вътрешни и външни отношения), т. е. като единство на възможните явявания на предмета на името в обобщената представа за него. Това е опит за обединение на проблематиката на словообразуването с проблематиките на значение-образуването в лексикалната семантика и наративното тексто-образуване на базата на падежните отношения, изразявани (синтагматично) в синтаксиса (обикновено) чрез морфологичните (парадигматични) склонитбени падежни форми.

За целта се представят накратко 1.) класическите схващания за падежите и падежните отношения, 2.) принципът на падежа в текста, 3.) в лексикалната семантика и 4.) ролята на падежа в словообразуването, а накрая, в тяхната взаимовръзка, 5.) и общата схема на основните падежни функции в езика.

Като начало не е излишно да се припомни, че терминът падеж е известен от философията и се появява още в първите редове на трактата на Аристотел *Категории* при определението на най-важната езикова, логическа и онтологическа категория – имената-субстанции (първи и втори). Предмет на *Категории* са “думите, вещите и понятията в тяхната взаимовръзка”, в тяхното знаково единство и трактатът “изучава думите, доколкото те обозначават вещите, опосредствано от понятията” (Olymp. In Cat. 21.9-13). А пък *Категории* е преводът на оригиналната дума в заглавието, но категория означава не само “обозначение”, ‘твърдение’, ‘изказване’, но и ‘предициране’, ‘предикация’, ‘предикат’, а също така и основните форми на битието и неговите първи раз-

личия.” (Вж. стр. 19 от цитираната по-долу *Встъпителна студия* от Ив. Христов). Така падеж е едно от значенията на гръцката дума *πτῶσις* за означаване на нещо, което се превежда на някои места:

“Cat. 1. 1a 12-13 като “окончание” – една дума, която в APГ A 36.49a 1-5 обозначава падежа, който приемат думите, за да бъдат свързани в съждение, а в Met. N 2.1089a27 има онтологичен смисъл – като нюанс на небитието, съответстващ на категориите. Важно наблюдение в това отношение е също и определението за отношението и за неговите два вида от Cat. 7.6a36, които стоят в зависимост от семантичните функции на родителния падеж, от една страна, и на дателния и винителния, от друга (Olymp. In Cat. 99.18 sqq.). Както вече стана дума, “падеж” е едно от значенията на гръцката дума (срв. бел. 5, гл. 1: Πτῶσις може да означава изобщо всяка промяна във формата на думата, която има някакъв граматически смисъл и обхваща спрежението на глаголите, склонението на имената, а също и словообразуването. Срв. Ar. Poet. 20.1457a18.). Това определение обаче търпи корекция по-долу (8a31-33), като в него открито се внася онтологичен момент.” Срв. също и (6a.36) “Съотнесеността на две неща едно с друго може да е съобразно със самото им битие или да е безразлична към него. Аристотел има предвид първото. Двата вида на отношението получават различен израз в речта. В първия случай неговото съдържание съответства на синтактичните функции на генитива в гръцкия език, а във втория – на акузатива и датива (Olymp. In Cat. 99.18 sqq.). Пример за последното са свойствата, състоянията и знанията, които се съотнасят не само с предмета, но и с душата и са не само нейно притежание (генитив), но и са дадени в нея (датив) (Olymp. In. Cat. 101.22).”²

1. Падежи и падежни отношения. Според падежната граматика (в оригиналния ѝ вариант на Филмор³), в “падежната рамка” или “пропозицията” на действието-глагол се включват следните падежни отношения: *агентив* (одушевен инициатор на действието), *инструменталис* (неодушевена сила или предмет, причина на действието), *датив* (одушевено същество, засягано от действието), *фактив* (предмет или същество, което възниква в резултат на действието), *локатив* (местоположение, пространствена ориентация на действието), *обектив* (неутрален падеж, чиято роля зависи от интерпретацията на глаголното действие). Почти пълно принципно съответствие с посочените падежни отношения се наблюдава и в Чомскианските т. нар. *θ-роли* с разделението между *структурни* и *инхерентни* (тематични, лексико-семантични) падежи⁴. Подробен курс за тематичните роли, за тяхната йерархия и връзките им с класическите локални падежни отношения може да се намери и у Джакендоф⁵, и дори се споменават в учебници като този на Фатер⁶.

Лайънс специално отбелязва, че:

“Традиционно падежът (вж. подробното представяне на проблематиката и историята на въпроса у Филмор, 1968) е смятан за най-важната словоизменителна категория на съществителното (както категорията време за глагола). Етимологично названието му (лат. *casus*) означава ‘падане’ или ‘отклонение’ (от “пряката” номинативна форма на думата при варирането ѝ в различни синтактични позиции).” “Категорията падеж е била като че ли най-специфичната граматическа категория от всички традиционни словоизменителни категории, тъй като не е имала съответствия в близките науки като логика, епистемология и метафизика”⁷.

Традиционните теории при описание на падежните системи на различни езици отделят “абстрактните” (на понятийното мислене според Вундт) “граматически” функции със съответните падежи: *субектна* (на *деятели* или *номинатив*), *обектна* (на *целта* или *акузатив*), *косвено-обектна* (*датив*) и *предикативна* от *приименно-притежателната* или “*свързваща, конекторна*” (*генетив*) и други като *инструментална*, за *време* и *място*, за *мяра* и за *начин* по-“конкретни”, “локални” (на нагледа по Вундт) функции.

Лайънс⁸ дава и следната таблица на <<локалните>> падежни функции със съответните им падежи във фински (и техните съответствия на руски).

<<Вътрешни>>	Инесив	<i>talossa</i>	‘в доме’
	Елатив	<i>talosta</i>	‘из (изнутри) дома’
	Илатив	<i>talon</i>	‘в дом’
<<Външни>>	Адесив	<i>talolla</i>	‘у (около) дома’
	Аблатив	<i>talolta</i>	‘от (внешней стороны) дома’
<<Общи>>	Алатив	<i>talolle</i>	‘к (по направлению к) дому’
	Есив	<i>talona</i>	
	Партитив	<i>taloa</i>	
	Транслатив	<i>taloksi</i>	

По-проста система на “локалните” противопоставяния се наблюдава в турски: *eve* ‘к дому’, *evde* ‘в доме’, *evden* ‘от дома’.

1. 2. Човешки действия и езикови (глаголни) действия. Правени са различни опити за стандартизация на човешките *действия*, на които се приписват *мотиви*, за разлика от *движенията* на физическите предмети, както при “пентадата” на Бърк⁹, където за всеки вид човешко действие (което може да бъде признато за <<действие>> изобщо) се предполага 1) акт, 2) извършен от *деятел*, 3) в някаква *сцена* или контекст, 4) чрез, *посредством нещо* (някакво действие, *по някакъв начин - agency*), 5) с определена *цел* (по-късно допълнена с 6) с някакво намерение) (Бърк 1945). Вече има и <<алгебра на събитията (и процесите, състоянията)>>, където те се разглеждат напр. като атомарни или плурални в рамките на изречението-фраза (Бах 2002).

Тези 5 основни (подчертани) термина са добре известни в античната реторика и още от Аристотеловата *Никомахова етика*. Те са отчетливо фиксирани през Средните векове като основни въпроси: *quis* (agent), *quid* (act), *ubi* (scene defined as place), *quibus auxiliis* (agency), *cur* (purpose), *quomodo* (manner, ‘attitude’), *quando* (scene, defined temporarily), достигнали и до днес чрез кратките самоучители по чужди езици под названието *седемте главни оси от механизма на говора - кога?* (сцена като време), *колко?*, *кой?* (деятел), *какво?* (действие), *къде?* (сцена като място), *как?* (начин на действие), *защо?* (цел, намерение) (Мавров 1992). Това, разбира се, е практическият аспект на проблема, а оригиналните 9 базови измерения може да се намерят в систематич-

ната комбинаторика на Р. Лулий: *utrum, quid, quare, quomodo, ex quo, quantum, quale, ubi, quando*¹⁰. Никак не е трудно да бъдат сравнени тези “пентади” и с Проповите *функции* в наративите на вълшебните приказки, и с *актантите* на Греймас. В свръх-генерализация (с неизбежното свръх-опростяване) типичното човешко действие се свежда до простата фраза “*някой прави нещо* (деятел върши действие)”. Едно просто сравнение с функциите на езика, като езиково-речева дейност, води до същите 6 компонента на комуникативния акт в *Аз (кой?N) казвам нещо (какво?A) за нещо (за какво?L) на някого (кому?D) с (прости) думи (как?I)*: автор (N), адресат (D), това, което се казва, съобщение (A), това, чрез което се съобщава, езиков код (I), това, за което се съобщава (L), контакт (Voc). Тези 6 компонента на комуникативния акт по известната схема на Якобсон включват всички падежни отношения или следната структура на речевия акт: субект на изказването – експресивна функция, адресат – апелативна, това, за което се говори – репрезентативна по Бюлер. Или езиковият знак-име е изразен симптом на говорещия субект, сигнал за получаващия го адресат и символ по отношение на това, което се казва чрез обозначавания предмет на речта, т. е. знаковото знание за предмета е “притежание” (G) на субекта (N) и е “дадено (в душата)” на познаващия адресат (D).

2. Семантични роли, семантични конституенти и падежи. Може да се продължи с очевидните прояви на падежни отношения – *функционалната категоризация* на всяко ситуационно и сценично действие, включваща функционално-фигуративните термини като: *герой, враг, помощник, битка, средство, цел, сцена*, осигуряващи главните условия за функционална наративна репрезентация на света на човешките събития-ситуации и на *мотивите* на действията на хората и отношенията между тях. Те са до такава степен взаимобвързани, че е достатъчно да се дадат собствени имена на участниците, за да се развие фабула-сюжет¹¹.

Така например всеки вид езиково представено (в изказване или в наратив) човешко действие предполага: 1) акт (*битка*), 2) извършен от *деятел* (*агент-герой*), 3) в някаква *сцена* (*ситуация*) или контекст, 4) чрез, *посредством нещо* (*по някакъв начин - agency - средство*), 5) с определена *цел* (*победа над врага*), както в “класическата пентада” (на Бърк 1945). Приложени конкретно или преведени в изреченско-синтактична терминология, тези термини са познатите *подлог* (2/), *сказуемо* (1/), *допълнение* (5/), *обстоятелствено пояснение за начин* (4/) и *обстоятелствени пояснения за място и време* (3/). Така изпъкват в типичната (ситуационно-сценична) парадигма: *героят (в nominative - n. agentis), който побежда врага (accusativ - n. patientis) чрез своя меч (instrumentalis - n. instrumenti) или Героят убива врага си с меч (на сцената на битката)*. Тук и герой (като граматически субект – действащо лице), и герой като нарицателно име (с всички необходими ролеви героични характеристики) като актьор, съвпадат с подлога и съществителното нарицателно име в номинатив. Така за действието в разказа са необходими актантите, както и за твърдението-изказване

– предикация. Тези два необходими компонента заедно съставят разказа, като действията на актантите са подразделят на преки *практически* и *когнитивни* действия-изказвания и интерпретации на героите. Те обаче са само скелет на разказа и на изречението, а конкретен разказ-приказка или изказване има, когато агентите-актанти бъдат и ролево тематизирани (както учи Греймас¹²) като напр. крале, принцеси, вещици или поне като типове-маски – войници, доктори, хубавици, ревнивци, инженерята, субретки и т. н.

Такова е разбирането за падежа от синтактична и синтагматична позиция, формално изразявано в логиката като пропозиция със съответните ѝ позиции или споменатата <<падежна рамка>>, задавана от действието-глагол, на Филмор. Тези <<дълбинни падежи>> обаче повдигат и нови въпроси: дали падежните отношения не действат и в синтагматиките на нивото на словообразуването и, най-важното, може ли синтагматиката да изчерпи семантичната роля на падежа и дали парадигматичната ценност на падежа се свежда само до склоненията или в именителния падеж на имената се съдържат всички падежни отношения, за да може името да се проявява в различни позиции, в зависимост от ролята му в изречението-изказване.

3. Принципът на падежа в лексикалната семантика. Вече бе показано другаде¹³, че на всички езикови равнища става въпрос за мултипликация на единен граматико-семантичен принцип на всички езикови нива. Множество примери показват също, че този принцип на принципите може да бъде предварително обявен като *падежен* с необходимото уточнение, че тук падежът не се възприема само като граматична морфо-синтактична категория, а именно като фундаментален и най-дълбок граматико-семантичен принцип – не само функционален, но и системно структуриращ – на всеки естествен език.

Този принцип има своето специфично действие и в семантиката на отделните думи. Той се проявява най-ясно при различаването на отделните значения на многозначните думи чрез падежната аспектизация на модусите на явяване на предмета на думата (именно като различия в “един и същ” предмет във вариантите на обобщената (образна) представа и разбиране за него), изразявани чрез различните значения на полисемантичната дума, които я поддържат единна в нейната многозначност. Тава е обобщен, иконичен образ (сйдос) на “един и същ предмет” (отделен и цялостен - 1/), доколкото в различните значения на думата той се явява като: 2/ цяла част от по-голямо цяло (генерална характеристика на образната фигура на предмета), с нюанс 2a/ предметът за разлика от всичко останало (генерална характеристика на предмета в неговото знаково “ставане, пораждане” като образна фигура и (езиков) символ; 3/ предметът като вид от род и обратно (получен въз основа на принципа на логическия квадрат (вж. по-долу § 5., като контрадикторна на контрарната на базовата (А) категория и нейна субкомплементарна, позволяваща и изискваща надстрояването на логическите квадрати); 4/ предметът във вид, форма за обектно използване (утилитарна за човека

функция), с нюанс 4a/ промяна на свойствата и евентуално на вида субстанция (превърщане в “друг предмет”, метаморфоза); 5/ предметът във вид, форма на неотчуждаемо притежание (форма на интимна (неотделима или неотнимаема) личностна принадлежност), с нюанс 5a/ – за отделно, отчуждаемо притежание (установена форма, “предмет” за собственост); 6/ предметът във вида на неговата вътрешност (вътрешно качество); 7/ предметът във вида на неговата повърхност (външно качество) и предел (гранична линия, повърхност – втора генерална характеристика на образната фигура в предметното “пораждане”, срв. първата в 2/ и в 2a/); и 8/ предметът във вид на една от своите (метаморфни) субстанции със съответните свойства, евентуално развиващи нюанс 8a/ – възможност за употреба, манипулация в този вид и свойства (утилитарна функция). Общият преглед на разликите в падежните отношения в съответните значения на многозначната дума всъщност се свежда не до друго, а до различните моменти от оформянето на <<предмета>> на думата – единно цяло (1/) със своите части (2/) и граници (7/), (за разлика от всичко останало, 2-a/), явяващо се в различни проекции (според гледната точка) в различни форми с определени качества (4/, 5/, 6/, 7/), категоризиран като субстанция (8/) от определен вид (3/ на даден род).

Ако това изброяване на съществени признаци в определен ред се приема за *дефиниция* на предмета на думата, то не трябва да има съмнение в падежния принцип на полисемията. Падежът, както вече е ясно, изразява и ролите (които глаголът-действие предвижда и изисква), в които може да се яви една дума в изречението-изказване, а в тези си роли тя се явява чрез (под “маските” на) различните си значения.

На интересния въпрос, какви видове (и съответно – колко) значения може да има една дума (съществително име), може да се отговори след прецизен семантичен анализ на многозначните думи чрез следния пример с думата *земя*, който показва нещо очевидно, но все още незабелязно, а именно, че нейните значения по своята същност не са нещо друго, освен следните падежни значения:

1/ *номинатив* = предметът (земя) изобщо (като отделен и цялостен предмет);

2/ (общ) *локален* – *партитив* – част и цяло = предметът (земя) като цяла част от по-голямо цяло (*планета*) и

a/ *генетив* (+, –) отрицание = предметът (земя) за разлика от всичко останало, противоп. (*небе*);

3/ *генетив* – вид от род = предметът (земя) като вид от род и обратно (*континент, материк*);

4/ *акузатив* = предметът (земя) във вид, форма за обектно използване (*орна, обработваема земя*) и

a/ (общ) *локален* – *транслатив* = промяна на свойствата и евентуално на вида субстанция (*превърна се в кал, глина*);

5/ *приименен* (субектно-притежателен) *генетив* = предметът (земя) във вид, форма на неотчуждаемо притежание (*родна земя*) и

a/ *посесив* = за отделно, отчуждаемо притежание (*парцел, нива, ливада*);
б/ (вътрешен) локален: *инесив* – в, *елатив* – отвътре, *илатив* – вътре = предметът (земя) във вид като вътрешност (*в недрата*);

7/ (външен) локален: *адесив* – до, около, *аблатив* – от, *алатив* – към = предметът (земя) във вид на повърхност (*сняг по земята*) и негов предел, собствена граница (*надна (от дървото) на земята*);

8/ (общ) локален – *есив* = предметът (земя) във вид на една от субстанциите, свойствата (*рохка земя, пръст*) и

a/ *инструменталис* = възможност за употреба, манипулация (*измазан с пръст, земя*) землен (под).

Посочените 8 значения (+ 4 нюанса) са необходимите и достатъчни за семантичната структура и за описанието (в речник) на семантиката на *всяка* предметна дума (съществително име, напр. *глава, камък* или др.) поради липсата на повече модуси на “явяване” на смисъла на името (същността на съществуващия предмет) – в номинатив (*I/I*), т. е. име, название изобщо – и като семантика – заглавна единица в речник, и като (потенциална) възможност за проява на останалите падежни отношения, и като възможност (и “закон”) на вътрешния развой на значенията. А те (значенията) са толкова, колкото са и съответстващите им падежни функции на името като “предмет”: по-абстрактните “граматични” (2/a/, 3, 4, 5/, 5/a/) с отношения от чисто логически тип (метонимични стеснявания и разширявания на значенията), изразявани от генетива и обектния (функционален) акузатив, субстанциално-същностните “общи” (2, 4/a/, 8/) и останалите по-конкретни, пространствено-времеви “локални” падежни функции (6, 7), характерни за “ориентационните” системи на граматически (типологично) съвсем различни езици¹⁴. Тези падежни функции задават възможностите за вариране на езиковото значение на думата-име в границите на посочените отношения. Показателен пример за това са споменатите редовно образувани метонимични значения по същия принцип като:

1/ цялост = именителен (*расте дърво пред къщата*)

2/ част / цяло = партигив (*дървото ще се скърши от плод*)

3/ род / вид = родителен (*рядко (иглолистно) дърво*)

4/ обект = винителен (*отсечено дърво*)

a/ продукт = транслатив (*люляковият храст израсна в дърво*)

5/ атрибут = приименен родителен (*парково дърво*)

a/ притежание = посесив (*Нане-Стоичковото дърво*)

б/ място = локатив (*крушата не пада по-далеч от дървото*)

7/ вещество, субстанция = есив (*статуетка от дърво*)

8/ инструмент = инструменталис (*ударих го с едно дърво*)

Изглежда се оказва, че категорията падеж действително е не само най-специфичната, но и най-важната граматическа категория от всички традиционни словоизменителни категории, но не защото “не е имала съответствия в близките науки като логика, епистемология и метафизика” (както смята Ла-

йнс), а защото е фундаментална за диалектиката на изграждането на предметната образност на думата-знак.

4. Словообразователни категории и падежи. Не по-малко интересен е и въпросът, колко производни думи може да се образуват от една изходна произвеждаща дума.

Ето един такъв опит за успоредно разглеждане на словообразователните категории в аспекта на падежните отношения в езика, който демонстрира показателни съответствия между следните падежи и словообразователните категории като:

1/ номинатив – *земя* – (*земенпритегляне*) – n. actionis/agentis/actoris

2/ партигив – част и цяло (*извънземено*) – nomina exclusiva

a/ генетив +, – отрицание (*рай неземеи*) – nomina negativa

3/ генетив – вид от род (*земноводно*) – nomina similativa

4/ акузатив (*земеделие*)(*земеописание*) – nomina objectiva/ patientis

a/ транслатив (*землист(ост), рудозем*) – nomina pertinentia

5/ приименен (субектно-притеж.) генетив (*земляк*) – nomina attributiva

a/ посесив (*земевладелец, (обез)земляване*) – nomina disponentis

б/ локален: *инесив* – в, *елатив* – отвътре, *илатив* – вътре – nomina loci
(*подземие, землянка*)

7/ локален: *адесив* – до, около, *аблатив* – от, *алатив* – към – nomina loci
(*землище, отземи, приземяване*)

8/ есив (*земленост, земност*) – nomina essendi

a/ инструменталис (*заземител*) – nomina instrumenti

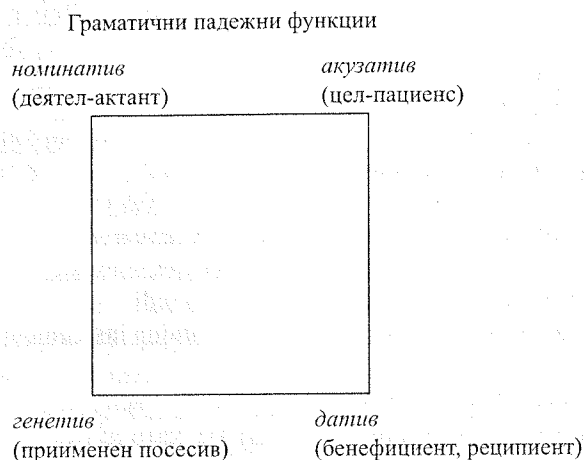
Така се получава: 1/ цялостен предмет и евентуално – субект на действие (номинатив) – 1a/ nomina actionis; 1b/ като актанта (именителен) – nomina agentis, но и 1c/ като някакъв – актьор (напр. в руски – редуването именителен / творителен) – nomina actoris¹⁵ или 8a/ обект-средство (инструменталис) на действие – nomina instrumenti, насочено към 4/ за въздействие върху цялостен обект (акузатив) – nomina objectiva / patientis; като (в генетив) – 2a/ наличен или липсващ – отрицание – (с работно название) nomina negativa или словообразователна антонимия; 2/ като цяло с определени свои вътрешни и външни граници – изключващо тези, които са извън границите му – (с работно название) nomina exclusiva; 3/ принадлежащ към вид от род, най-често като нов вид или като свързан със собствения, но преминал към друг род – nomina similativa; 5/ неотнимаемо принадлежащ (по природа) на някого (нещо) – nomina attributiva и 5a/ с форма за лична собственост – nomina disponentis; 6/ с вътрешност като вместилище и излизане отвътре или влизане навътре, както и 7/ външност с гранично нещо или прилежаща околност и движение от или към повърхността му – nomina loci и 8/ със специфични функционални свойства субстанция (есив) – функционално субстанциално качество – nomina essendi,

която 4а/ може да е наподобявана (по някои качества) от друга субстанция или да преминава в друг вид субстанция (транслатив) – *nomina pertinentia*.

5. **Обща схема на основните падежни функции в езика.** Централната роля на падежа вече бе показана и коментирана другаде¹⁶ от аспекта на лексикалната семантика и на словообразуването. Тук няма възможност да бъде приведен по-подробен коментар с цел да се представи единна за езика картина на въпросната централна роля на падежа в него, но поне е възможно схематично общо представяне на падежите в техните взаимоотношения.

За по-голяма прегледност, основните граматически функции (със съответстващите им падежи) може да бъдат представени чрез модела на семиотичния квадрат и тук чрез следната

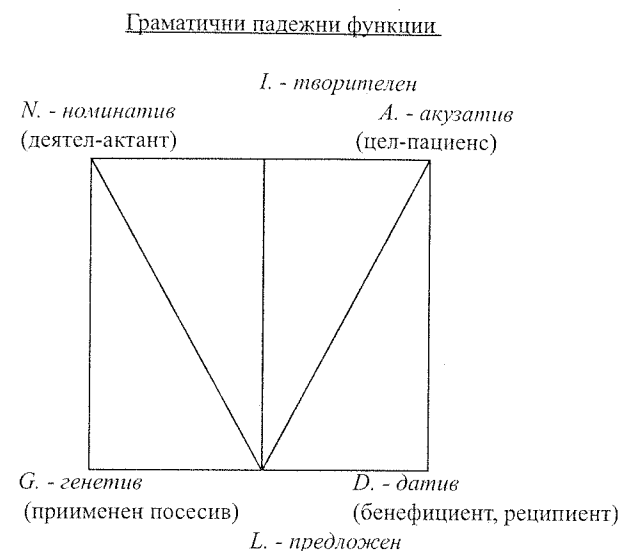
схема I

В схемата датовът е в контрадикторна (на противоречие) позиция на номинатива и е границата между действието и преките участници в него с непреките (пресупозитивни) участници като *продавам стока (някому / на някого)*. Акузативът е в контрарна (противоположна) позиция на номинатива, а генетивът (като в противоречие на акузатива и субкомплементарен на номинатива) “неутрализира” номинатива и акузатива в т. нар. “субектен” (от *Кашн убил Авел - (Кашновото убийство на Авел)*) и “обектен” (*Авеловото убийство от Кашн*) генетив при трансформация на глагола за действието в генетивна приименна форма + отглаголно съществително като субектно-предикатна или обектно-предикатна конструкции (по-подробно за субектния и обектен генетив вж. Лайънс 1968: 314). Срв. съответно и подобни “неутрализации” при известния като приименен винителен падеж в старобългарски при отглаголни съществителни, заместващи инфинитивни форми на преходни глаголи, напр.

по приатни ми отъ бога великъи даръ. С известни уговорки може да бъде предложена и следната шестоъгълна

схема II

Където линията N – A изразява силна противоположност, а I е общ, генерален термин, докато диагоналните (образуващи триъгълник с линията N – A) линии N – L и A – L изразяват слабо противоречие и L е неутрален термин.

Така, обединяващ субектните и обектни отношения, генерализиращ член е творителният, а обединяващ “съставно”-предметните субектно-обектни отношения на генетива и бенефициентно-реципиентните обектно-субектни (за “одушевени”) отношения на датива, е неутралният член – предложен падеж. Предложният падеж е също неутрализиращ, както творителния, но не генерално, а неутрално. Той неутрализира номинатива и акузатива чрез техните субкомплементарни падежи – генетива и датива, т. е. той неутрализира не падежни опозиции, а техните неутрализации. Предложният падеж изразява две главни семантични отношения. И двете са от особена важност за цялостната семантика на всеки език и дори на всяка култура. Първото е локалното значение за определено място, заемано от всеки (пространствен) предмет - в друг предмет или на (върху) друг предмет.

Второто отношение се отнася до всяко човешко говорене и разказване, понякога различавано под името <<експликатив>> (термин на Богородицки, наред с локатива в рамките на предложния падеж – вж. Якобсон 1990: 365). То изразява изключително важното базово семантично противопоставяне между глаголи за прагматични и глаголи за когнитивни действия (*verba dicendi, verba cogitandi, verba memorandi*) като *[говоря (за), разказвам (за), спомням си (за), забравям*

(за), пише (за)] и под. Това са глаголите, чрез които се говори, разказва, мисли, помни, пише или съществителни за произведения-разкази и представяния по въпросите за всички възможни предмети и лица. С две думи, това е падежът за всяко представяне на всяко нещо – къде се намира и какво знаем и разказваме за него. Не само за всяко нещо като представено, разказано на даден адресат (в датив), но и за всяко нещо в смисъл, дали го има или няма (отрицание), дали принадлежи на някого или на друго нещо и по какъв начин (посесив), като част от цяло или обратно, като вид от род и т. н., изразявани от генетива.

Така предложният падеж неутрализира генетива и датива, а чрез тях и всички останали, тъй като е падеж на описанието и представянето на отношенията в нещата и отношенията между тях. Така той има мета-отношение към останалите падежи, дори и към генерализиращо неутрализиращия творителен, обединяващ субектните и обектни отношения.

Субектно-обектните отношения съответно също подлежат на подобни “неутрализации”, съгласно симетрията между основните семантични отношения, изразявани чрез творителния падеж спрямо номинатива – функционално-транслативно (рус. *он депутат – он (профессор) избран депутатом* или примерите на Балан за български *избраха го кмет* (Балан 1947: 208) или в явния паралелизъм при смяна на субектно-обектните (номинативно-акузативни) отношения от действителен в страдателен залог с прехода на обекта на действието от акузатив в номинатив, а на субекта – от номинатив в творителен (срв. рус. *асистентт провадитт исследование – исследование провадиттся ассистенттом*). А при т. нар. <<предикативен>> (рематизиран, атрибутивен) именителен като сказуемно определение в съставно сказуемо – *това е Петър, той е рибар*, различаван и от Якобсон като (освен “субектен” и) “предикативен номинатив” с един и същ референт, например в “*Онегин – добрый мой приятель* и *Онегин, добрый мой приятель, родился на брегах Невы*” “предикацията показва, че значението на предиката реферира към субекта, докато апозицията (и атрибуцията изобщо) показва просто, че значението има някаква референция” и се говори за “double N(ominative)”, [без да се отделя I и II именителен (Якобсон 1990: 343)]. Срв. и пълното съответствие с поучителното обяснение на Пърс в неговата знакова парадигма, че “от гледна точка на значението, което има в изречението”, името е непълен символен знак, където се проявява като индекс, както и в предикатна позиция (на сказуемно определение), където се явява като иконичен (образен) знак, а получава своята пълнота в единството на двете позиции, в “копулата като знак-символ”. “Стоящо самостоятелно, нарицателното име [като] “man” е със сигурност индекс, но не на обекта, който денотира. Той е индекс на менталния обект, който извиква. Той е индекс на икона; чрез нея той денотира каквото и да е, което прилича на този образ.” (Пърс 1998: 17-18).

Вече при изразяване на преход от един предмет (или лице във втори именителен) към друг е функционирането на вторият винителен за назоваване при избор, назначение на длъжност, пост или преназоваването на едно и също

лице като в ст. бълг. *немоштно естѣ поставити Иго попа; и Симона егоже назова Петра.* Срв. и примерите на Балан (Балан 1947: 203) *ледъ бѣсть* = ‘стана лед’ (неодушевано), но *тоуѣромъ бѣсть волѣ* ‘бик стана волът’ или *тѣ притвори себе маоуриномъ* ‘той се престори (на) арапин’. И така става теоретично допустима възможността т. нар. *втори винителен* в старобългарски (впоследствие заменен от творителен) със своята склонителна форма да стане <<общ падеж>> с именителния, а тази обща форма – общ падежен облик за всички останали падежи при нарицателните имена. Това положение е хипотетично обяснено чрез приликата му с посочената вече специфициращата семантизация в *предикативната номинативна функция* предимно при глаголите *съм – бивам – ставам...*, *представяща имената в техните значения* със *запазване на падежните отношения* чрез различните им значения. При личните имена обаче, при прякори и фамилни (семантични) спецификации, падежните отношения остават формално изразявани. Срв. *Рашо Порта* (N-A) или *Петкан Драганов* (N-G), както и (все още) *Драган(е)*, *Петкан(е)* (Voc).

Така че, най-вероятно, не толкова предлозите (да не говорим за <<фонетичните промени>>), а <<препозиционалната експликативна>> и неутрализираща функция на предложния падеж, наред с <<предикативната>> (семантична) функция на именителния падеж е направила възможна реализацията на <<общии падежни (акузативно-номинативни) облици>> на имената в <<безпадежните езици>>. Семантичните падежни отношения обаче се запазват на всички нива в езика чрез семантиката на предмета на името, представена в § 3.

Бележки

¹ Вж. И., Касабов. *Граматика на семантиката*, Университетско издателство “Св. Кл. Охридски”, София, 2006, стр. 187, бел. под линия 58: Предостатъчно тази тема е била експлоатирана още от настояването на О. Йесперсен [*The Philosophy of Grammar*, 1924, срв. р. 186: “*Cases form one of the most irrational part of language in general*”, позовавайки се накрая и на известната фраза на Х. Паул: “*Die Kasus sind nur Ausdrucks Mittel*”] за липсата на падежи в аналитични езици като английския, както и при поддържащия противното мнение Л. Йелмслев [*La catégorie des cas*, 1935]. Подобен спор се заражда в средата на XX век и в българския научен печат между Л. Андрейчин, застъпващ първата теза и Ал. Теодоров-Балан [*Нова българска граматика*, 1940] и [*Българско склонение*. В сп. Български език, 1954], който още тогава настоява за съществуването на падежи в аналитичните езици като съвременния български, ако не като морфологични формални показатели, то поне като “синтаксови относби”, изразители на ‘(семантично-?) логически отношения’. Този спор има за основание също и прегледа на въпроса с критика на български граматика от други езиковеди и граматисти в А. Теодоров-Балан, *Състояние на българската граматика*, С., 1947, стр. 98-110 за склонението и 200-209 за синтактичните падежни отношения.

² Вж. Ив. Христов, *Встъпителна студия към превода на Аристотел*, Категории, София, 1992, стр. 21.

³ Ch. Fillmore. *The Case for Case*, In: E. Bach, T. Harms, *Universals in Linguistic Theory*, New York..., 1968, pp. 1-90. Fillmore, Ch., *Types of lexical information*. – In: *Studies in Syntax and Semantics*, Dordrecht, Holland, 1969.

⁴ Вж. N., Chomsky. *Lectures on Government and Binding*, Dordrecht, Foris, 1981.

⁵ R. Jackendoff. *Foundations of Language*, 2002, pp. 133, 143, 150, 181, 223, 260, 356-360, 378-382.

⁶ Н. Vater. *Einführung in die Sprachwissenschaft*, бълг. превод – *Увод в езиковедството*, София, 2002, стр. 160.

⁷ Вж. J. Lyons. *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge Univ. Press, 1968 (Reprinted 1969, (...), 1995), § 7.4.

⁸ Пак там.

⁹ Вж. К. Burke. *A Grammar of Motives*.

¹⁰ Вж. и интересната интерпретация на прототипните базови логически и лингвистични структури от съвременна позиция у Wildgen, W., *Das kosmische Gedächtnis. Kosmologie, Semiotik und Gedächtnistheorie im Werke Giordano Brunos (1548-1600)*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 1998]

¹¹ Аристотел, *За поетическото изкуство* (Бълг. превод Ал. Ничев), С., 1975.

¹² A. Greimas. *The Love-Life of the Hippopotamus: A Seminar with A. J. Greimas*. In: *On Signs*, Ed. By M. Blonsky, The John Hopkins Univ. Press, Baltimore, Maryland, 1985 (III printing 1987).

¹³ И. Касабов. *Граматика на семантиката*, Университетско изд. "Св. Кл. Охридски", С., 2006.

¹⁴ J. Lyons. *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge Univ. Press, 1968, Reprinted 1969, (...), 1995, pp. 289-304.

¹⁵ Въпросът за различаването на тези категории (1a, 1b, 1c) е сложен и изисква допълнително изясняване, но зависи изцяло от противопоставянето на категориите одушевеност / неодушевеност, въпреки опитите за обосноваване на противни мнения. За разлики в мненията по проблема вж. В. Радева. *В света на думите. Структура и значение на производните думи*, Унив. издателство "Св. Кл. Охридски", София, 2007, стр. 88-100 и Ю. Балтова. *Изграждане на книжовна лексика в българския език през Възраждането (сложни съществителни помина сопчета)*. Известия на Института за български език, Издателство на БАН, кн. 25, 1983, стр. 5-30, както и Цв. Аврамова. *Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век.*, Автореферат за образователната и научна степен "доктор", ИБЕ, БАН, София, 2002, стр. 6-8.

¹⁶ Вж. И. Касабов. *Граматика на семантиката*, Университетско изд. "Св. Кл. Охридски", София, 2006.

ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел 1992:** Аристотел. *Категории*. Бълг. превод Иван Христов. С., Изд. Наука и изкуство.
- Балан 1947:** А. Теодоров-Балан. *Състояние на българската граматика*. С., Печатница Рангел Младенов.
- Мавров 1992:** Мавров, Бл. *Английски език. Динамична метода: седем седмици за усвояване на език*. С.
- Bach 2002:** E. Bach. *The Algebra of Events*. In: *Formal Semantics. The Essential Readings*, Edited by Portner P. & Partee, B., Blackwell Rubl.
- Jakobson 1990:** Jakobson, R. *Contribution to the General Theorie of Case (1936, 1958)*, pp. 332-385. In: *On Language*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Peirce 1998:** Peirce, Ch. S. *Of Reasoning in General (1895)*, pp. 11-26. In: *The Essential Peirce*, Vol. 2 (1983-1913), Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis.

Иван Касабов